

Fagfellevurdert/ Peer reviewed article

Moltekrig på Hedmarksvidda

Ida Kristine Teien, Anno Norsk skogmuseum, Elverum

Ingress

I mellomkrigstida var det store folkemengder som fant vegen til de rike moltemyrene. Både lokalbefolkningen og langveisfarende kom til myrene på Hedmarksvidda for å sikre seg den eksklusive råvaren. Kartplukkerne, altså de som plukket moltekart, skapte stor misnøye. De brøt den uskrevene regelen om at moltene ikke skulle plukkes før de var modne.

Engelsk tittel: The Cloudberry Battle on Hedmarksvidda

Abstract

Large quantities of cloudbberries were picked on Hedmarksvidda (the Hedmark Plains) during the interwar years. Hedmarksvidda is the name of large, contiguous marshy areas in the municipalities of Ringsaker, Hamar, Løten, Åmot and Stor-Elvdal. The natural growing conditions were particularly beneficial for cloudbberries in this area.

This article aims to describe the picking of unripe berries as part of the histories of berry picking and of uncultivated land. The unwritten rule that the berries should not be picked until they were ripe, was increasingly challenged during the interwar years. This resulted in an increase in the number of pickers and in the picking of unripe berries. The issue is to identify the factors that influenced the picking of cloudbberries on Hedmarksvidda during the interwar years. How did the unwritten rule about not picking unripe cloudbberries change into a discussion of creating new laws? The main source material is newspaper clippings from local Hedmark and Oppland newspapers during the interwar years, with added sources being White Papers and minutes, which provide insight into the formal processing of the issues.

The article shows that the law came too late to make any practical difference for the evolving interwar cloudberry battle. The factors that contributed most to the creation of the cloudberry battle and the resultant debate over legislation, were enhanced communication, high unemployed, pickers of unripe berries, and the unionisation of the berry trade. Changed customs challenged the previously strong norms for proper cloudberry picking.

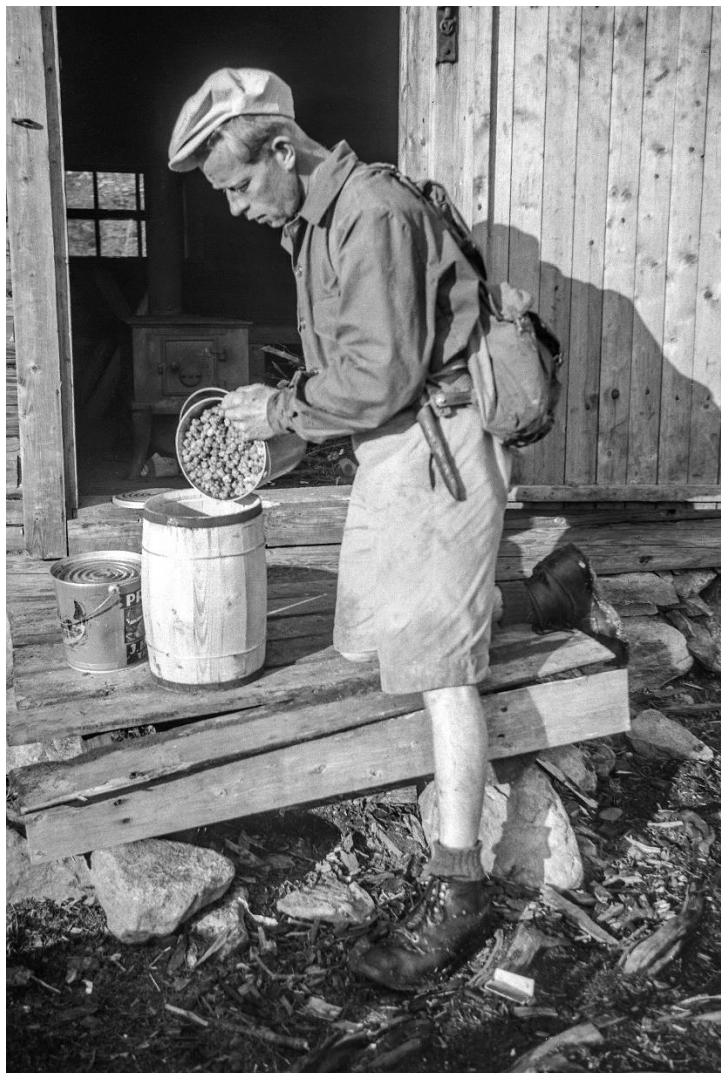
Key words: Berry picking, norms, custom, picking of unripe berries, cloudberry trade.

Innledning

Lokale aviser fra mellomkrigstida forteller om et stort omfang av kartplukkere. Det var krigslignende tilstander på moltemyrene på Hedmarksvidda. I Hamar arbeiderblad kunne man i begynnelsen av august i 1935 lese om en teltleir som lå mellom Øiungen og Nyseteren i Ringsaker. Plukkerne hadde delt seg i to partier hvor den sørlige delen besto av kartsankere, mens den nordlige delen besto av ca. 20 sankere som plukket moden molte. Kartsankererne skapte stor irritasjon hos dem som lå rolig og ventet på at moltene ble plukkemodne. Konflikten utspilte seg slik:

Det blev en del munnhuggeri og også litt håndgemeng før nordpartiet fikk se inn i teltene om det var kart der, men da nordpartiet hadde en kraftkar som lettet de gjenstridige fra teltdøren, blev adgangen snart fri. Resultatet var som ventet, og derefter bar nordpartiet ut multekart i haugevis og tråkket den i knas til stor fryd for nordpartiet, men det sildret en og annen blank tåre ned fra tilhengerne i sydpartiet (Hamar arbeiderblad, 1935b, s. 31).

Resultatet av angrepet var at kartplukkerne angret på det de hadde gjort, og de lovte å ikke plukke mer kart. Molteplukkerne som sto for angrepet hadde en klar målsetting: «Kartplukkerne skal utryddes, og ve over den kartplukker som påtreffes der Øionghæren rykker frem!» (Hamar arbeiderblad, 1935b). Denne avisartikkelen viser hvordan molteplukkerne kranglet seg imellom, men hvilke aktører skapte «moltekrigen»?

Moltene skulle plukkes da de slapp hamsen og var modne. Bildet viser Tore Østerhagen som tømmer innholdet i moltespannet over i en åtting, og det er tatt ved Sorten seter, Romedal almenning. Foto: Domkirkeoddens fotoarkiv.

Problemstilling

Denne artikkelen handler om plukking av molte på Hedmarksvidda i mellomkrigstiden. Store utmarksområder i Hedmarkskommunene Ringsaker, Hamar, Løten, Åmot og Stor-Elvdal grenser til hverandre og utgjør Hedmarksvidda. Dette store skog- og fjellområdet er avgrenset med Åstdalen i vest og riksveg 3 i øst, og det kjennetegnes med de store sammenhengende myrområder hvor naturforutsetningene ga spesielt gode vekstforhold for molter.

Artikkelen har til hensikt å beskrive kartplukkingen som en del av bærplukkingens- og utmarkas historie. Den uskrevene regelen, om at bærene ikke skulle plukkes før de var modne, ble i økende grad utfordret i mellomkrigstiden. Resultatet ble en økning i antall plukkere og i kartplukking. Problemstillingen er å undersøke hvilke aktører som påvirket molteplukkingen på Hedmarksvidda i mellomkrigstiden. Hvordan endret den uskrevene regelen seg, at en ikke skulle plukke moltekart, til å bli en diskusjon om et lovforslag?

Av tidligere forskning er det svært få arbeider som tar for seg moltenes kulturelle, historiske eller økonomiske betydning. Det finnes undersøkelser som handler om bærplukking generelt som en del av friluftslivet. Et eksempel er en analyse av hyppigheten av ulike friluftaktiviteter og om forhold i nyere tid (Aasetre, Kleiven & Kaltenborn, 1994), (Odden, 2008). Når det gjelder moltene, så er det mest forskning å finne om de nordnorske forholdene. En undersøkelse av de historiske og juridiske forholdene rundt særreglene for moltebærland og eiendomsrett i Nord-Norge er et eksempel på dette (Nesheim & Rystad, 1990). De nordnorske forholdene, og kommersialisering og eiendomshevd av moltene er belyst av historiker Håvard Bratrein (Bratrein, 1995).

Til tross for at det er svært mange populærvitenskapelige bøker om det å høste av naturen, gir ikke disse noen utfyllende refleksjoner om emnet i et historisk perspektiv. Ett unntak er forfatter Gudrun Ulltveit som omtaler kartmodning som fenomen på basis av Norsk etnologisk gransknings (NEG) spørrelistemateriale, men dette settes ikke inn i en historisk kontekst (Ulltveit, 1995, s. 36).

Kildematerialet

Lokale aviser har vært hovedkilden til studiet av molteplukking og moltekrigen i mellomkrigstida. Ved Anno Norsk skogmuseum er det et utklipparkiv med kopier fra lokale aviser fra Hedmark og Oppland i perioden fra 1893 til 2000-tallet, i alt elleve ringpermer. Etter hva jeg kjenner til er så godt som alle aviser i denne perioden gjennomgått på jakt etter det som omhandler bær generelt, bærplukking og bærindustri. Både redaksjonelle artikler og debattinnlegg er kopiert opp, og utklippene har referanse til hvilken avis de er hentet fra, og de er satt i datorekkefølge. De fleste utklippene er fra Østlendingen og Hamar arbeiderblad. Det er også svært mange utklipp fra Østlandske tidende (Elverum), Hamar stiftstidende (Hamar), Vestopland (Gjøvik). Det er også andre utklipp fra Skogeieren (medlemsbladet til Norges skogeierforbund), og andre småklipp fra landbruksrelaterte tidsskrifter. I hovedsak så har jeg analysert materialet som handler om mellomkrigstiden. Jeg skylder museumsvenn Knut Erik Borg en stor takk for innsamlingen og systematiseringen av dette materialet.

Avisutklippene kan være en inngang til ulike problemstillinger om bærplukkingens historie, og det er stor grunn til å tro at en kan finne parallelle diskusjoner i andre lokale aviser med andre geografisk nedslagsfelt. Til tross for at avisutklippene i stor grad forteller om enkelthendelser, så kan de likevel tolkes inn i en historisk fortelling. Historikeren Ingar Kaldal hevder at det ikke alltid er like entydig hva som er den mest fruktbare tolkningen av dem. For det står ikke skrevet i kildene, men i den historiske fortellingen vi skaper om det som skjedde (Kaldal, 2003, s. 63).

Utklipparkivet var fullt av slike enkelthendelser. Likevel var antallet artikler med store krigstyper og lite hederlig omtale et tydelig tegn på at bærressursen var gjenstand for stort engasjement og diskusjon. Diskusjonen var så kraftig at det også foregikk fysiske angrep. Slik oppsto en tydelig historisk fortelling. Kartplukkingen fikk mye omtale fra midten av 20-tallet. Dette aktualiserte en undersøkelse om hvilke aktører som påvirket denne konflikten i mellomkrigstida.

Avisene gir oss ikke noe fullgodt bilde av hverken omfanget av molteplukkingen, eller antallet kartplukkere. Likevel forteller mengden og innholdet i artiklene oss at det var mange som var opptatt av temaet, og lesernes egne meninger kommer også til uttrykk. Alle artiklene, meningene, og utsagnene ble i sum brikker i den overordnede analysen. Stortingsmeldinger og stortingsreferat har vært supplerende kilder for å få et innblikk i den formelle behandlingen av saken.

Teori: Aktørene og fellesressursen

Historien om molteplukkingen på Hedmarksvidda i mellomkrigstiden handler ikke bare om plukkernes verdiorientering og tankemønstre. Det teoretiske perspektivet eller filosofien for analysen bygger på teknovitenskap, som kan forstås som både kulturelle og samfunnsformende praksiser. Det var vitenskaps sosiologen og antropologen Bruno Latour som la premissene for diskusjonen om teknovitenskap og STS (Science and Technology Studies) (Brenna, Moser, Asdal & Røssaak, 2001, s. 9-12). Latour er også en sentral bidragsyter til aktør-nettverk-teori (ANT) (Latour, 2005; Latour & Myklebust, 1996).

ANT er en materialistisk og utvidet versjon av semiotikken, som studerer hvordan ting blir til som et resultat av det sett av relasjoner de står i. «*Både naturvitenskapens sannheter, teknologiens materielle størrelser og sosiologiens aktører og subjekter eksisterer kun som resultat av de forbindelser de står i*» (Brenna et al., 2001, s. 36). I en ANT-analyse er det ikke et ensidig fokus på menneskene og deres påvirkning på hverandre. Analysen har derfor et fokus på naturen, det materielle, det immaterielle og på menneskene, og på hvordan disse aktørene påvirker hverandre i et nettverk. Dette er overførbare perspektiver til en analyse av hvordan aktører påvirket både normene og skikken for molteplukkingen på Hedmarksvidda.

For hva forteller aktørene oss? Aktørene kan være av ulik størrelse, og de kan ha ulik påvirkningsgrad i et nettverk. ANT er en hensiktsmessig teori fordi den gir rom for å diskutere mange ulike størrelser på en gang. ANT gir nemlig både teknologi og natur plass i analysen. Hvordan det ikke-menneskelige påvirker oss kan gi interessante perspektiver. Sosiologen Susan Leigh Star hevder at for å forstå hvordan vi gir mening til verden er det ikke bare viktig, men også nødvendig å studere teknologi. Star viser at teknologibegrepet er vidt: Teknologien er en forlengelse av menneske og omvendt – teknologi og mennesker danner samfunn sammen (Brenna et al., 2001). Jeg er enig i at hvis man utelater teknologi og den materielle verden, så mister man fundamentale deler av sammenhengen. Viktige aktører forblir stumme om den materielle verden blir utelatt i analysen. Mennesker har ikke bare relasjoner til andre mennesker, vi har også relasjoner til det fysiske som materielle ting som teknologi og til naturen. Disse sammenhengene kommer klart til syne i ANT.

For hvordan skulle molteressursen forvaltes på en best mulig måte? Måtte de formelle reglene endres? Hvordan vi forvalter våre naturressurser handler både om hvilke lover og regler vi har i gjeldende norsk lov, og om hvordan ressursen forvaltes i praksis. Noen ganger forvaltes ikke naturressursene i tråd med lovverket. Økonomiprofessor Elinor Claire Ostrom har skrevet om forvaltning av naturressurser, og hun har kritisert økologen Garret Hardins arbeid «The tragedy of the commons» (allmenningens tragedie). Hardins hovedpoeng er at fellesressursen ødelegges om brukerne av ressursen handler til sitt eget beste, selv om de på lang sikt utarmer en ressurs de alle er avhengige av (Ostrom, 1990, s. 2). Ostrom hevder derimot at fellesressurser nødvendigvis ikke blir dårlig forvaltet, sammenlignet med offentlig styrt eller private ressurser. Fellesressurser blir svært ofte godt og langsiktig forvaltet av brukerne selv (Ostrom, 1990).

Bærressursen er i hovedsak et eksempel på en ressurs som har vært godt og langsiktig forvaltet av brukerne selv. I Norge er det lange tradisjoner for både ferdselsrett, oppholdsrett og høstingsrett i utmarka (Reusch, 2016). Det er den tidligere straffeloven (1902) § 400 som har regulert høstingsretten:

Den, som paa uindhegnet Sted plukker vilde nøtter, som paa Stedet fortæres, eller vilde Bær, Sop eller Blomster eller optager Rødder af Vilde Urter, bliver ikke at straffe.

Denne Bestemmelse finder ikke Anvendelse paa den, som plukker Multer paa Muldebærland i Tromsø Stift enten mod Eierens udtrykkelige Forbud eller uden at fortære dem paa Stedet» (Straffeloven, 1902).

Ferdsl og oppholdsretten i utmarka har røtter tilbake til 1600-tallet, og bærplukkerretten har ikke vært en del av eiendomsretten. Dette kan være med på å forklare hvorfor bærene har blitt regulert som en allemannsrett, og at ressursen skiller seg fra annen utnyttelse og bruk av utmark, inkludert jakt og fangst som gjennom flere hundre år har vært underlagt eiendomsretten (Sevatdal, Sky & Berge, 2017, s. 149). Dette henger sammen med at i Sør-Norge så var bondesamfunnet både på 16-, 17- og 1800-tallet sterkt preget av sameier og fellesbruk i utmarka, og man kan snakke om et sameiersamfunn (Reinton, 1961, s. 189). I bøkene som tar for seg allmenningens historie er utnyttelsen og reguleringen av bærressursen i liten grad omtalt. En av hovedgrunnene til dette kan være at det var en enighet rundt at alle kunne benytte bærressursen, og at dette ikke var noe problem i praksis på grunn av normene og skikken.

Den utskjelte kartplukkeren

Parallelt med at mange plukket svært store kvantum med molter i mellomkrigstida, så var det mange som plukket moltekart i stor skala. Kartplukkerne la all skam til side, og for noen var det om å gjøre å plukke så mye molte som mulig. Moltekart krevde metoder for ettermodning for at det skulle bli spiselige og leveringsklare bær for salg. Grunnen til at noen valgte å plukke moltekart, var at i kampen gjaldt det å sikre seg bærene før andre gjorde det samme.

Hvis en skal forestille oss et nettverk av aktører, så kan kartplukkeren betraktes som en hovedaktør i nettverket. Kartplukkeren ble påvirket av flere aktører, deriblant næringsaktørene. Altså fremveksten av en moltenæring. Både kartplukking og ettermodning av moltekart ble en utstrakt næringsvirksomhet for noen, som også ble omtalt som produksjon av det som fikk navnet skinnfellmolte.

En utflyttet løtensokning kunne fortelle om hvordan kartmodningen foregikk innover Stensåsskogen:

De ble meget uvennlig mottatt i de tre koiene der de søkte nattelosji, og måtte derfor overnatte under åpen himmel. I alle koiene de var innom, ble det produsert «skinnfellmolte». Under koietaket var det hengt opp store poser som var sydd sammen av gamle skinnfeller med ulla ut. Posene kunne romme mellom 25 og 30 liter multkart. Det ble sprengfyrt i koielovnen midt på golvet for å framskynde modningen. Etter folks mening var dette den raskeste og beste måten å modne kart på (Bleken-Nilssen & Bækkelund, 1985, s. 425).

Det er mange fortellinger om hvordan kartmodningen foregikk. I avisa Vestopland fortalte en mann om en gruppe molteplukkere som tok i bruk et gammelt seterfjøs for å sortere bærene:

Ved innkkomsten ute fra myrene veltedes bærene utover det nokså snavsete fjøsgulv, hvor så den mest kålgrønne kart ble utskillet. Han hadde i det hele tatt fått det inntrykk, sa han, at sankerne ikke tok det så nøie med om litt mer eller mindre rusk og rask kom med i bærene – avsetningen følte de sig trygge på allikevel (Vestopland, 1933b).

Historien avsluttes med at mannen forteller om hvordan kokekar og emballasje ble lastet av billasset, og han kunne telle 138 butter med preparert moltekart.

Denne historien viser tydelig at det store omfanget av kartplukkingen skapte stor forargelse og irritasjon. Det er vanskelig å få en helhetlig oversikt over omfanget av kartplukkingen, og en av grunnene til dette var at plukkerne gjerne ikke ville snakke høyt om at de plukket umodne bær for deretter å ettermodne dem.

I avisartikkel fra 1931, hvor en molteplukker ble intervjuet, betraktet han kartplukkingen som et forholdsvis nytt og økende fenomen. Molteplukkeren hadde sett seg lei på kartplukkingen som han mente var blitt helt alminnelig. Han hevdet at det for noen år siden aldri var noen som plukket kart. Bærene ble ikke bare en dårlig vare sammenlignet med bær plukket i moden tilstand, men det måtte til flere butter med kart for å få én med bær. Kartplukkerne måtte belage seg på mye etterarbeid for å klargjøre en leveranse videre for salg (Hamar stiftstidende, 1931a).

Det kan derfor diskuteres hvorvidt kartplukking var en vei til å tjene raske penger. Med alt etterarbeidet var klargjøringen av kart en omfattende prosess. Å fjerne hamsen, kalt flasing, ble sett på som en svært tidkrevende

jobb (Hamar stiftstidende, 1931a). Likevel kan det se ut til at ettermodnede molter ble brukt som en spekulasjonsvare, og at det ble solgt i det tidsrommet hvor molteprisene var på sitt høyeste (Berntsen, 1930).

Rensligheten var et ankepunkt mot ettermodnede bær: En leser skriver i Østlendingen at kartsankere lar karten modne hjemme «under skinnfellen ved sengebeina til'n far». «Slik er en vederstyggelighet og gir avsmak for den herlige rett. Maven må jo vrenge sig hos folk som kjenner denne metode» (Berntsen, 1930). Avisen Nationen viet redaksjonell spalteplass til en omfattende artikkel om kartplukkerproblemet i 1926. Her ble kartplukkerne sterkt kritisert fordi de behandlet bærene på en primitiv og urenselig måte. Samtidig ble det hevdet at hvis bærekjøperne fokuserte mer på pris og varekontroll så ville forholdene rette seg (Nationen, 1926).

Botanikeren Ove Arbo Høeg skriver om mangfoldet av metoder for ettermodning av molte. En metode var at halvmodne bær ble ettermodnet i poser eller sekker som ofte ble lagt i høyet for at de skulle holde seg høvelig varme (Høeg, 1974, s. 558). En annen metode var koking av moltekarten: Karten ble båret til samlingsstedene hvor bilkompaniene preparerte den før omsetning. Medbragte butter, avskjæringer og kokeapparater ble brukt i modningsprosessen. Vann ble hentet fra nærmeste bekk eller elv, og bærene ble varmet opp og modnet, slik at de mistet hamsen. Etter at modningsprosessen, ble bærene fylt over i buttene, og sukkerlake ble helt over (Vestopland, 1933b). Det kan se ut til at mangel på kvalitet og renslighet ble to av hovedargumentene mot kartplukkingen. Kartplukkeren var en aktør som ble påvirket av mulighetene for inntjening på bærene, og rensligheten ble derfor mindre viktig.

Moltene ble forringet av de kunstige modningsprosessene, og de fikk ingen god omtale i avisen:

Vi misunder ikke husmødrene den slags fjellbær, enda vi er jo oppmerksomme på at disse formodentlig i de fleste tilfelle vil få et nytt opkok hjemme hos disse, så de neppe egentlig kan sies være sundhetsskadelige (Vestopland, 1933b).

Hyppigheten i omtale av kartplukkere i avisene kan tale for at dette nærmest var en organisert næringsvirksomhet. Motsetningsforholdet var mellom de som på den ene siden fulgte den uskrevede regelen om at bærene ikke skulle plukkes før de var modne, og de som på den andre siden ville sikre seg mest mulig molte for salg. Den siste kategorien molteplukkere var mer opptatt av å tjene mest mulig penger, enn å tilby kunden molter av god kvalitet. Manglende kunnskap og kontroll om hygieniske forhold kan ha bidratt til at kartplukkingen fikk et økt omfang.

Statlige organer og organisasjoner hadde fokus på å påvirke de hygieniske forholdene blant plukkerne. De kan betraktes som en aktør som ønsket å oppdra kartplukkerne: «Landsforeningen for utnyttelsen av vore nyttevekster» med foreningens sekretær Joh. M. P. Selau i spissen mente at kartmodningen var så forkastelig at noe måtte gjøres. Han frarådet folk å spise molter som ikke var plukket i moden tilstand, og som ikke hadde vært oppbevart på skikkelig vis.

Et notat fra den statlige Binæringenes arbeidskomité i 1909 viser at både koking og kartmodning ved bruk av høy eller lignende oppbevaringsgjenstander var kjente metoder allerede tidlig på 1900-tallet. De var opptatt av at plukkingen skulle skje til rett tid, og at plukkerne brukte egnet emballasje som trebøtter eller dunker á 5 eller 10 kg.

Skulde en ved tidlig plukning finde sted saa la multen ligge i karret og læg laaket over. Ingen høi-, halm- eller lignende opvarmingsgjenstander tiltrænges. Omsæt multer hurtigst ske kan. Kokning bør undgaas. Derimot anbefales frugten lagret i sin egen saft og helst på glas (Binæringernes arbeidskomité, 1909).

Både statlige organer og organisasjoner ble en aktør med marginal påvirkningskraft. Hensikten var å forbedre de hygieniske forholdene, men de hadde ingen stor innvirkning å hvordan den enkelte molteplukker behandlet bærene sine. Samtidig så var disse initiativene med på å påvirke forholdene gjennom opplysningsvirksomhet, og de gjorde problemet kjent for både plukkere og kjøpere. De hygieniske forholdene var ekstra viktig for bær som ble eksportert. Det kan se ut til at både vanskelige økonomiske tider og høy arbeidsledighet var aktører som hadde sterkere påvirkningskraft enn statlige organisasjoner og organisasjoner som jobbet imot problemet i form av opplysningsvirksomhet.

I hovedsak så har ikke skogsbærene generelt sett vært den utmarksressursen som det har vært knyttet flest konflikter til. I likhet med andre utmarksressurser har den blitt benyttet på et fornuftig vis, og flere har hatt mulighet for å benytte seg av den. Likevel sa den uformelle normen at bærene ikke skulle plukkes før de kvalitetsmessig var på sitt beste, og det vil si at bærene var tilstrekkelig modne. Ettersom kartplukkingen tok til, og bidro til å endre skikken, utfordret dette aktørene normen og allemannsretten. Kartplukkerne bidro til å skape nye forbindelser mellom aktørene, og dette skapte konflikten. Men var det flere aktører som bidro til en økning i molteplukkingen?

Bærplukking og økonomiske krisetider

Økonomi kan se ut til å ha utgjort en avgjørende faktor som har bidratt til næringens oppblomstring. 1920- og 1930-tallet var en turbulent periode i norsk økonomi, og depresjon skapte en dobling av arbeidsledigheten. Skogbruksnæringens krisetider og konflikter skapte en «stillstand» i arbeidslivet, og dette var særlig merkbart i skogsbygdene (Halberg, 1993). Plukking av tyttebær, blåbær og molte fikk derfor en stor økonomisk betydning i skogsbygdene på Sørlandet og Østlandet (Skogbrukeren, 1929).

Løten kommune er i mange sammenhenger blitt brukt som et eksempel hvor bærplukking for salg var en utbredt aktivitet i hele kommunen. Bærplukking var en kjærkommen inntektskilde for dem som ellers hadde vanskeligheter med å finne seg annet arbeid (Binæringernes arbeidskomité, 1909). Mangesysleri var nødvendig for å få de økonomiske endene til å møtes. Derfor dro hele familier til skogs eller fjells for å sanke bær. Barna som bidro i arbeidet fikk muligheten til å tjene penger selv (Skjærbakken, 2001, s. 33). Mange familier var avhengig av en husholdsøkonomi hvor alle familiemedlemmene bidro på en best mulig måte for å sikre egen overlevelse (Østlendingen, 1909). En lokalkjent mann fra bygda sa det slik: «*Resultatet av denne arbeidsomhet i innsamling av bær er at «yderst fattigdom praktisk talt ikke forekommer i bygden»*» (Binæringernes arbeidskomité, 1909). Det kan se ut til at det var en sammenheng mellom antall sysselsatte i bærplukking og tilgangen på annet arbeid (Hamar stiftstidende, 1935). En god bærseong ga gjerne positive utslag på statistikken for arbeidsledighet (Østlendingen, 1933b). Likevel kunne ikke bærplukking måle seg med annet lønnet arbeid inntektsmessig (Hamar arbeiderblad, 1935a).

I Løten kommune var det mange som skaffet seg en nødvendig ekstrainntekt gjennom bærplukkingen. Bildet viser molteplukkere ved Savalsetra i Løten. Foto: Domkirkeoddens fotoarkiv.

I mellomkrigstiden var det flere kjøpmenn som spesialiserte seg på oppkjøp av molte, og de bidro til at molteplukkingen ble en organisert og profesjonalisert næringsvirksomhet. Kjøpmannen på Spangenbakken i Løten, Herman Andreassen Wold (1880-1953), kjøpte store mengder skogsbær fra både Østerdalen og Trysil (Syversen,

1975). Molteplukkingen var organisert etter modell fra handelshusene i fiskeværerne. Wold rustet ut plukkerne med mat og dunker for hele sesongen som gjerne varte mellom to til tre uker. Han ordnet også med transport ut til moltemyrene, og kjøpte den ferdigplukkede bærene av plukkerne (Nationen, 1926). Med tjærepapp og bord bygde molteplukkerne hytter av midlertidig karakter hvor de bodde hele moltesesongen. Wold bidro også til at det ble etablert klynger av telt og midlertidige hytter på fjellet (Dotterud, 2005).

En av årsakene til en sterk økning i utnyttelsen av molteressursen på Hedmarksvidda kan forklares med dårlige økonomiske tider, og liten tilgang på annet arbeid. Dette førte også til en mer planmessig ordning av næringen. Som en følge av den økonomiske depresjonen så kan arbeidsledigheten betraktes som en aktør som påvirket hvordan utnyttelsen av molteressursen foregikk. Aktøren arbeidsledige førte til at aktøren skikken ble endret i form av mer kartplukking. Den økte organiseringen av moltenæringen, som også kan betraktes som en aktør, utfordret både normen og skikken, og det fikk innvirkning på konfliktnivået og diskusjonen om hvem som hadde rett til å plukke bærene. Økningen i antall molteplukkere kan ha se ut til å ha økt konfliktnivået mellom aktørene myndighetene, grunneiere og molteplukkere.

Kartplukking og fremmedinvasjon

Før sykkelen, mopeden og lastebilens tid var det en naturlig begrensning i omfanget av antallet plukkere. Molteplukkerne bar provianten til fjells, for deretter å spasere et par mil tilbake til bygda igjen med fulle moltedunker surret inn i en hjemmelaget ryggmeis. De nye kommunikasjonsmidlene gjorde det mulig å forflytte seg til nye molteområder etter hvert som moltene ble modne. I tillegg til arbeidsledigheten så kan både utbedring av veinettet og nye kommunikasjonsmidler tilskrives den sterkeste rollen som en aktør som i stor grad påvirket skikkene rundt bærplukkingen. Flere folk fikk lettere tilgang på myrområdene, og det førte til mer molteplukking, mer kartplukking og en oppsving i bærmarkedet.

Under okkupasjonstiden var både syklene og lastebilene viktige fremkomstmidler for å komme seg til moltemyrene i Ringsaker almenning (1943). Foto: Håkon Prestkværn /Domkirkeoddens fotoarkiv.

I lokalavisene kan man lese flere notiser som handler om hvor mye bær som ble fraktet med jernbanen. Det blir meldt om at moltetraffikken var stor, og at det gjennomsnittlig gikk 2000 kilo molte daglig fra Østerdalen med jernbanen (Østlendingen, 1933a). I Løten var det stasjonsmester Østbye som organiserte bærplukkingen (Østlendingen, 1909). Bæroppkjøperne mente at både bilen og jernbanen fikk en avgjørende rolle for økt omsetning. Bilen hadde den fordel at man kunne frakte bær fra de mer avsidesliggende steder. Ifølge en oppkjøper fra Rendalen tålte bærene dårlig frakt med hest og vogn (Østlendingen, 1935).

Flere plukkere så nå næringsmulighetene i molteressursen, og den organiserte frakten av molteplukkere med lastebil ble svært populær. Slik kunne man frakte med seg husgeråd og annet utstyr, og det ble enkelt for bæroppkjøperne å hente dunker med ferdigplukkede bær (Nationen, 1926). Det var store folkemengder som nå fant vegen til de rike moltemyrene på Hedmarksvidda. I 1935 kunne Hamar arbeiderblad melde om at ved skogbilvegdommen Kvilheim i Furnes var det 500 mennesker som passerte i løpet av en helgedag. Sju fulle busser, flere lastebiler, over 150 syklist og 100 til fots brukte helgen til molteplukking (Hamar arbeiderblad, 1935c).

Utbygging av skogsbilveinettet sørget for en bedre tilgang til flere molteområder. I Løten allmenning var skogsbilveinettet selvfinansiert ved hjelp av billettinntekter. Til og med sykkeltrafikken, som var et populært framkomstmiddel for bærplukkerne, bidro til å øke billettinntektene på vegnettet. I tidsperioden fra 1923-39 var det en særlig stor økning i sykkeltrafikken. Protokollen fra allmenningen melder om et dårlig molteår gjorde sitt til at det har vært lettere trafikk på veinettet, og at vegen derfor hadde holdt seg forholdsvis fin (Syversen, Bækkevold & Høgholen, 1986, s. 144).

I likhet med bærressursen, så benyttet gårdene med utspring fra Hedmarken seg av seterområdene og en felles beiteressurs i allmenningene. Etnologen Ragnar Pedersen beskriver hvordan seterbruket på Hedmarken sto i en funksjonell sammenheng med gårdens produksjonssystem, som en del av et økonomisk system; «*Ordningen av kulturelementene skjer ikke planløst. De er underordnet en rekke målsettinger, prioriteringer, vurderinger og verdier. Dette danner et relasjonsnett, en struktur som gjør at kulturelementene står i et fast og stabilt forhold til hverandre*» (Pedersen, 1974, s. 9). Den planmessige ordningen av kulturelementer gjelder også hvordan molteressursen ble benyttet. Lokalbefolkningen har knyttet bestemte verdier til bærressursen, og de har betraktet det som en del av det lokale økonomisystemet. Derfor var det en utpreget oppfatning blant lokalbefolkningen at det var feil at det kom mange utenbygds fra for å høste av «deres» ressurs. Dette gjorde at kampen om moltene hardnet til. Nye aktører i nettverket som nye transportmidler og veier, arbeidsledighet og større organisering av næringen var med å forrykke tidligere forbindelser mellom aktørene; nye nettverk ble dannet.

Lokalbefolkningen var svært misfornøyd med at det kom mange uten lokal tilknytning for å høste av «deres bærressurs», og det var et ønske om at den skulle forbeholdes bygdefolket. Skribenten og læreren Oskar Bjørnstad fra Stor-Elvdal engasjerte seg ved å skrive mange avisinnlegg og ved å holde foredrag for børsaken. Han gikk under pseudonymet Bjørn fra landet. Han uttrykte sterkt behovet om å regulere bærplukkingen med en lov for å forhindre at folk utenfor bygda forsynte seg av bærressursen:

I mitt foredrag på Østnorges bærlags årsmøte fremholdt jeg så sterkt jeg kunde at vi snart måtte få en lov som sa greit og tydelig at bygdenes bær skulde tilhøre bygdens folk og ingen annen. Jeg sa at jo større verdi bærene fikk, jo større strid blev det om dem mellem innenbygds og utenbygds. Tilslutt vil det føre til ren uvennskap mellem bygdene – og mellem byfolk og bønder. I dag leser jeg et stykke med stor overskrift. «Tilreisende multesankere blev jaget med staurer og svolker». Det er fra Torpa. Se der har vi altså striden i full gang. Kom med loven fort (Vestopland, 1933).

Bjørn fra landet henviser til et molteslag som ligger utenfor Hedmarksvidda, Torpa i Nordre Land. Der møtte en flokk på 25 karer frem med stokker, og både biler og telt som hørte utenbygdsbeboere til ble angrepet av denne gruppen fra lokalbefolkningen. Molteslaget som foregikk på sommeren i 1933 endte i retten. Tre karer ble skyldige etter tiltalen, mens den fjerde ble frifunnet. Den brutale fremgangsmåten viser hvordan grendas fattige folk tok saken i egne hender for å verne om det de betraktet som sin ressurs.

Oppsvinget i molteplukkingen førte til at moltemyrene på Hedmarksvidda nærmest ble overbefolket. Omfanget av overnattinger i fjellet, både i telt og i midlertidige hytter, økte. Ved Nyseteren hadde molteplukkere fra Løten etablert seg med teltleir på over 20 telt, og de hadde både hugget et par små rager, og de hadde samlet ved til koking. Bestyreren i den Philske allmenningen i Ringsaker hadde sett seg lei på dette, og han gjorde sankerne oppmerksomme på at både telting, vedplukking, og det å gjøre opp varme i skogen var ulovlig. For molteplukkerne var disse forbudene ukjente, og i strid med tidligere praksis. Dette førte til at lensmannen i Ringsaker kom til teltleiren og tok opp forklaring. Molteplukkerne mente at allmenningen gjorde det vanskeligere for plukkerne. Blant annet var bompengavgiften hevet med fem kroner etter at plukkerne var reist til fjells (Hamar stiftstidende, 1931b).

Etablering av teltleirer og midlertidige hytter gjorde det mulig for molteplukkerne å være på fjellet i ukesvis for å plukke molte. Bildet er tatt på Ljøsheim på Ringsakfjellet, og det viser alle molteottingene som ble oppbevart midlertidig utenfor teltene. Foto: Domkirkeoddens fotoarkiv.

I Søkkunddalen og på Graslifjellet i Stor-Elvdal, som blir den nordøstlige delen av Hedmarksvidda, var det mengder av folk blant annet fra Hedmarken som hadde etablert seg i telt, pappbuer, og bordhytter som lå tett i tett. Ikke alle var like glade for denne folkeinvasjonen: «Østerdølene ser med forbitrelse på dette overhåndtagende inntrykk av hedemarkinger på multemyrene» (Østlendingen, 1926). Særlig ble det tatt ille opp at enkelte slo myrene som var fulle av lyng røde moltekart med ljà. «Multetaterne» hadde ikke tid til å vente:

Og da de hadde rustet sig ut med ljà og rive og striesekker gikk de nu på med «krum hals». En mann gikk foran og slo mens kameraten gikk efter og raket lyngen i haug. Da hele myra var rasert på denne måten stappedes lyngen med karten på i strisekkene og blev båret bort til hytta. Her blev sekkene lagt inn til ovnssiden en tid før man rensket av karten, som senere skal modnes på kunstig måte (Østlendingen, 1926).

Det ble understreket at det ikke bare var Hedmarkingene som tok karten, Østerdølene hadde også sine svin på skogen (Østlendingen, 1926).

Den store invasjonen av molteplukkere skapte diskusjoner, og det kan se ut til at konfliktnivået mellom allmenningssstyrene og bærplukkerne økte. Mellom plukkerne og allmenningen oppsto det en strid om tolkningen av regelverket for telting. Gjeldende lovgivning åpnet for fri ferdsel-, oppholds-, og bærplukkerrett. Det kan se ut til at det var antallet telt, og omfanget av plukkervirksomheten som var med på å skape konflikten. De store folkemengdene gjorde at man fikk inntrykk av at plukkerne «tok seg til rette». Konflikten økte nok fordi det var folk som ikke hadde sin naturlige geografiske tilhørighet til området, det vil si bygdas folk, som tok for seg på myrene. Dette kan også forklare den plutselige økningen i bompengavgiften.

Den samme misnøyen og trangen til å verne om den lokale ressursen ble uttrykt i et møte i Furnes allmenning hvor det ble diskutert innføring av bøter for kartplukking, og «fremmedinvasjon». Det ble besluttet å samråde seg med naboallmenningene for å forsøke å finne en ordning på spørsmålet (Østlendingen, 1934). I en diskusjon i Stor-Elvdal herredstyre oppfordret det lokale «Småbrukarlagets fellesstyre» til regulering av bærplukkingen. Det ble understreket at bærplukkingen var en viktig inntektskilde for bygdas mange arbeidsledige. Invasjonen av utenbygds kartplukkere økte stadig, og det har medført at også innenbygds folk må plukke kart. I debatten ble det hevdet at det måtte til en endring i mentaliteten, men hvis loven ga adgang til det så ville det være en praktisk ordning å nekte folk å plukke kart (Østlendingen, 1936). Debatten endte med at det ikke ble sendt noen uttalelse fra herredstyret, og ordføreren hevdet at hvis det ble for mye bråk om saken var han redd for at bærressursen ble en grunneierrett. Diskusjonene om når og hvem som skulle få plukke moltene fortsatte i både det politiske miljø, i organisasjoner som sto midt oppe i denne ressurskonflikten og i befolkningen for øvrig.

Fra uskrevne regel til gjeldende lovforslag

Det tok mange år før det ble en avklaring og en enighet om lovspørsmålet. De nye aktørene i nettverket; kartplukking, fremmedinvasjon, nye transportmuligheter og organisering av en moltenæring rokket ved relativt stabile forbindelser til gjeldende normer i nettverket. I sum aktualiserte de nye aktørenes inntreden i nettverket en debatt om en formalisert lov. Konflikten om molteressursen var synlig både ute på myrene, i allmenningssstyremøtene, og den var gjenstand for debatt i avisene.

På vegen mot et nytt lovforslag bidro mange aktører med innspill til saken. I 1926 ble det rettet flere henvendelser til Landbruksdepartementet om kartplukkerproblemet. «Landsforeningen for utnyttelse av vore nyttevekster» rettet en henstilling til Landbruksdepartementet om at det burde innføres et forbud mot å plukke molter som kart eller i umoden tilstand (Vestopland, 1926a). Landbruksdepartementet tok tak i saken, og det ble rettet spørsmål til landbruksselskaper og herredsstyre i de distrikter der hvor man antok at saken var av betydning (Landbruksdepartementet, 1947). Til tross for at den lokale diskusjonen om hvordan molteplukkingen skulle foregå, var ikke de lokale svarene entydige.

Grunnen til at det ikke ble et lovforslag var at det ifølge departementet ikke var noen entydig norm for hvordan molteplukkingen skulle foregå. Både den lokale tilhørigheten og kartplukkingen kunne oppleves som et stort problem for mange, men samtidig var det vanskelig å enes om hvordan problemet burde løses i praksis. I Løten kommune var det mange ulike forslag til hvordan bærressursen skulle reguleres. Etter oppfordring fra flere kjøpmenn valgte Løten herredsstyre i 1931 å oppnevne en komité som skulle utrede hvordan man kunne hindre plukking av umodne bær (Hamar stiftstidende, 1931a).

Den lokale komitéen mente at det burde innføres et nasjonalt forbud mot plukking av umodne bær. Komiteen mente at en ikke kunne gripe inn i kartplukkingen med loven i hånd slik lovverket var utformet. Resultatet av komitéens arbeid var en ansettelse av fem bær oppsyn som skulle patruljere molte- og tyttebærtraktene i tiden før bærene ble modne. Oppsynet skulle påse at det ikke ble sanket kart. Utgiftene for oppsynet skulle belastes fire foreninger i bygda (Skogeieren, 1932). Til tross for lokale initiativ for å forvalte bærressursen på en bedre måte, var det lite av dette som ble formalisert og det fikk i liten grad innvirkning på praksisen.

I 1931 ble det rettet en ny henvendelse fra Landbruksdepartementet til fylkesmennene og herredstyrene i bærdistriktene. Tilbakemeldingen til departementet viste at 264 herreder stemte for å beholde gjeldende ordning, mens 258 ville at retten til de ville bærene skulle forbeholdes bygdas innbyggere. 118 herreder ville ha retten

forbeholdt grunneierne, mens 12 hadde andre forslag til forandringer. De fleste fylkesmenn anbefalte å beholde gjeldende lovgivning (Landbruksdepartementet, 1947).

Lokalt i Hedmark var retten til de ville bærene diskutert i flere herredstyre. I Åmot herredstyre var konklusjonen at dagens lovgivning skulle opprettholdes, men det var en enighet om at det burde bli forbudt å plukke umodne bær (Østlendingen, 1931). I 1933 diskuterte Småbrukerlagets fellesutvalg i Ringsaker flere tiltak. Ett av forslagene var at allmenningsbestyrerne burde vurdere å stenge seterveiene. Det ble også foreslått et system hvor kartplukkerne skulle anmeldes og det skulle utloves pengepremie som belønning. Et tredje forslag var å etablere et kortsystem i likhet med hva jakt- og fiskeforeningene bruker, men diskusjonen konkluderte med at man var redd for å møte motstand hos bygdebefolkningen (Vestopland, 1933a).

Høringsrunden og den manglende entydigheten i hørings svarene medførte at Landbruksdepartementet 24. august 1933 satte ned ei nemd som fikk mandat til å komme med forslag til endringer vedrørende retten til ville bær. Nemda forslo i sin innstilling av 12. januar 1934 at retten til fritt å plukke ville bær bare skulle gjelde i utmark som ikke var innhegnet med lovlig gjerde. Eierne skulle likevel ha enerett til å plukke molter på moltebærland, bortsett fra plukking til fortæring på stedet. I statsallmenning skulle retten til å plukke molter være fri for alle, i bygdeallmenning for bygdens innbyggere.

I 1934 ble følgende forslag sendt på høring:

[...] for herred, hvor det er dannet bærlag til fremme av en god utnyttelse av de ville bær, kan Kongen etter søknad fra herredsstyret treffe bestemmelse, gjeldende for ett eller flere bærs lag, om at plukking først skal kunne finne sted fra det tidspunkt som lensmannen for hvert år fastsetter særskilt for hvert bærs lag etter modningsforholdene (Landbruksdepartementet, 1969-70).

Et nytt lovutkast var resultatet av høringsprosessen i 1938. Departementet foreslo fri adgang til å plukke ville bær i annenmanns utmark, men ga en eier som godtgjorde at han utnytter de ville bær på sin eiendom, eller en avgrenset del av den på en rasjonell måte, adgang til, med fylkesmannens samtykke, ved fredlysing å forby andre å plukke bær på eiendommen eller på vedkommende del av den.

Videre kunne etter søknad fra herredstyret Kongen bestemme at retten til de ville bær skulle være forbeholdt innenbygdsboende når det godtgjøres at det år om annet ikke vokser vesentlig mer av ville bær i herredet enn det bygdens folk selv antas å kunne utnytte og bærplukkingen dessuten antas å være av vesentlig økonomisk betydning for bygdens folk (Landbruksdepartementet, 1969-70, s. 2).

Så kom andre verdenskrig, og den 29. juni 1941 ble det gitt en «forordning» om plukketiden for ville bær; «Det er forbudt å plukke ville bær som ikke var plukkemodne. Molter betraktes som plukkemodne når bæret kan plukkes uten at hamsen følger med. Tyttebær betraktes som plukkemodne når minst $\frac{3}{4}$ av overflaten er helt rød» (Landbruksdepartementet, 1969-70).

Det var ordføreren som etter uttalelse fra jordstyret bestemte startdato for plukking av molter og tyttebær det enkelte år. Overtredelser av loven kunne straffes med bøter eller fengsel inntil tre måneder (Landbruksdepartementet, 1969-70). I enkelte kommuner ble det derfor innført plukketider for ville bær, og det var forbud mot å plukke molte- og tyttebærkart. Ifølge avisene gikk flere av kommunenes ordførere innenfor det enkelte distrikt sammen og bestemte felles plukketider (Østlendingen, 1943).

Okkupasjonslovgivningen ble videreført frem til 1. oktober 1947. Etter dette tidspunktet fortsatte diskusjonen om hvordan problemet med kartplukkingen skulle løses i fortsettelsen. Landbruksdepartementet utarbeidet derfor en proposisjon om «Lov om plukningstider for ville bær», Ot. prp. nr. 37, hvor det var flere argumenter for å innføre en ny lov. Et av argumentene var at utbedrede kommunikasjonsforhold skapte stor konkurranse om å høste ville bær. Bærene var også i større grad enn tidligere en omsettelig vare. Siden både kartplukkingen og den frie adgangen til å plukke bær fortsatt var et problem, mottok departementet stadig henvendelser om at det burde innføres begrensninger.

Likevel var meningene delte i spørsmålet. «*De innkomne uttalelsene viste at det var en nokså alminnelig oppfatning at den gjeldende rettstilstand burde endres, men derimot var meningene delte når det gjaldt spørsmålet om hvordan ordningen for fremtiden burde være*» (Landbruksdepartementet, 1947). På grunn av at tilbakemeldingene var så ulike, så var det vanskelig for departementet å komme med forslag til ny lovgivning. Av den grunn kunne ikke departementet fremsette noe forslag som inneholdt en begrensning i selve retten til å plukke ville bær. Argumentasjonen var at slike begrensninger ville særlig gå utover den jordløse befolkningen. Først og fremst ville det gå utover befolkningen i byene og deres mulighet til å komme seg ut i naturen (Landbruksdepartementet, 1969-70).

Departementet kom i tvil om nødvendigheten av å fremme den nye loven. Ot.prp nr. 37 «Lov om plukningstider for ville bær» ble derfor trukket tilbake før saken ble realitetsbehandlet. Etter dette sto befolkningen tilbake med den samme lovgivningen som før, og det var lite de kunne gjøre for å bedre situasjonen.

Det skulle ta mange år før saken igjen ble aktualisert. I 1966 ble det stilt spørsmål om saken i Stortinget. Etterfulgt av dette initiativet var det en ny høringsrunde, og et nytt lovforslag. Denne gangen var både forslaget om at det skulle gjelde for innenbygdsboende og for tyttebær fjernet i forslaget (Landbruksdepartementet, 1969-70). Den 6. mai 1970 ble «Lov om forbud mot plukking av moltekart» innført. Bærene skulle plukkes først da de var modne, og den som overtrer eller medvirker til overtredelse straffes med bøter (Stortinget, 1969-70, s. 37).

Normen om at en ikke skulle plukke umodne molter ble til slutt en lovbestemmelse. En mangeårig diskusjon med ulike forslag skapte en lovendring. Organisasjoner, allmenningssyrer, småbrukerlag, bærlag, ulike fora for skogbruk, landbruksselskapene, enkeltpersoner, fylkesmenn og andre organisasjoner var alle aktører som bidro i den offisielle debatten, og de var med på å påvirke prosessen slik at den uformelle normen ble gjeldende lov. Debatten ble delvis referert i avisene, noe som avisene viser med blant annet detaljerte referater fra herredstyremøter og avisinnlegg. En god del dialog skjedde også direkte med Landbruksdepartementet. Oversikt over departementets arbeid med saken kan være gjenstand for videre studier av saken.

Økt tilgang på personbiler gjorde at hele familien bidro i bærplukkingen. Bildet er tatt i 1927 i Øversjødalen, Tolga. Foto: Ottar Sandmæl /Musea i Nord-Østerdalen.

Drøfting og analyse

Denne artikkelen har vist at folks oppfatning og de uskrevene reglene om hvordan en skulle oppføre seg i forhold til molteplukking var snevrere enn loven. Loven hindret ikke kartplukking, og de ga heller ingen tydelige føringer på om det var en lokal plukkerett.

Den uskrevene regelen utfordres

At moltekartet ikke skulle plukkes før den var moden har jeg tidligere beskrevet som en uskreven regel. Skal man bruke et sosiologisk begrep kan man kalle dette for en uformell norm. I følge sosiologen Aksel Tjora er en norm en regel som sier noe om forventet oppførsel, og han hevder at i ethvert samfunn tas de sosiale normene for gitt på et gitt tidspunkt. Likevel varierer de fra samfunn til samfunn og de utvikles over tid. «Normer kan være både formelle og uformelle. Formelle normer er typisk skrevne lover og regler. Uformelle normer er sosiale konvensjoner som ikke nødvendigvis er skrevet ned noe sted» (Tjora, 2018).

Kultur- og samfunnsforskeren Eilert Sundt brukte skikken som et sentralt begrep i sine studier. I følge kulturhistoriker Bjørn Sverre Hol Haugen så danner handling, materialitet og normer mønstre, som Sundt samlet i begrepet skikken. Sundt var opptatt av hvordan forskjeller ble til, og han nøyde seg aldri med enkle forklaringer, og han inkluderte både kjønn, sosial stilling, økonomi, natur, mennesker og materialitet i sine undersøkelser (Haugen, 2018). Sundts studier, og begrepet skikk var lenge av stor interesse for etnologene. Etter hvert som faget ble påvirket av sosiologene har også begrepet norm blitt brukt som analytisk begrep. Men hva er egentlig forskjellen på begrepene? Etnologen Morten Bing forklarer begrepet skikk på denne måten:

Skikk kan i vår sammenheng forstås som kulturens dynamiske aspekt – som et «regelverk» for den praksisen som sammen med gjenstandene eller tingene er de observerbare sidene ved kulturen. Skikk omfatter måtene å oppføre seg på og innrede seg på som vi oppfatter som riktig og «naturlig», men som vi sjelden reflekterer over eller etter spørsmålstegn ved (Bing, 2017).

Etnologen Ragnar Pedersen bruker både begrepene norm og skikk da han beskriver primærnæringenes handlingssystem på Hedmarken, og hvordan ulike kulturelementer inngår i en sammenheng. Han viser til at bygdesamfunnet hadde en alminnelig akseptert og forventet norm for hvor mye en slåttekar burde klare å utføre av arbeid i løpet av en arbeidsdag (Pedersen, 2011, s. 39). Han hevder at både ordtak og skikker som fungerte som en sosial kontroll. «Arbeidet skulle gjøres grundig, pent og fort» (Pedersen, 2011, s. 42). En kan si at den uformelle normen den uskrevene regelen i fellesskapet. Skikken er derimot selve handlingen, altså hvordan og på hvilken måte selve arbeidet ble utført i praksis. En kan si at det er den observerbare siden ved kulturen.

Det er svært sannsynlig at også molteplukkingen inngikk i et handlingssystem. Normen for molteplukking var at en ikke skulle plukke umodne molter. Skikken knyttet seg til det materielle, altså hvordan molteplukkingen foregikk i praksis. En kan si at det oppsto en diskusjon om den uformelle normen fordi skikken var i ferd med å endres. Jeg vil hevde at normen er en del av skikken, altså rettesnoen, mens skikken er en sammenstilling av både handling, materialitet og normer. Altså er skikken mer overbyggende og omfattende enn normen. Skikken ble endret av kartplukkerne, og dette gjorde at mange etterlyste formelle normer, en ny lov. En kan betrakte både normen og skikken som to ulike aktører i nettverket. Normen som en aktør står i relasjon til de menneskelige aktørene, mens skikken er delvis overlappende for normen, men den står i relasjon til både de menneskelige og de ikke-menneskelige aktørene. Noen molteplukkere forholdt seg til den gjeldende normen, men samtidig var det plukkere som utfordret normen gjennom skikken, altså måten de handlet på.

Aktørene i og rundt «moltekrigen»

Det er liten tvil om at nye og bedre veger skapte en økt folketilstrømning til moltemyrene. I stor grad så var det lastebilen og bilen som gjorde tilgangen til myrene lettere enn før. Jernbanen fikk også en avgjørende betydning når det gjaldt å få transportert friske bær til oppkjøpere og salgssteder. Det er tydelig at bærplukking fylte et behov for økt sysselsetting i en økonomisk nedgangsperiode hvor det var vanskelig å oppdrive annet arbeid. Samtidig skapte bedre kommunikasjonsforbindelser en diskusjon og en økt konflikt om hvem som skulle ha rett til å plukke bær. Ostrom påpeker at også lokal forvaltning av fellesressurser kan føre til fysisk vold hvis en ikke har konfliktreduserende mekanismer (Ostrom, 1999, s. 527). Eskaleringen i moltekrigen, hvor molteplukkerne gikk til

fysiske angrep på hverandre, understreker at ressurskonflikten var reell, og siden ingen tok ansvar for en lokal eller nasjonal endring i regelverket ble disse konfliktene behandlet i rettssystemet.

Veinettet og kommunikasjonsmidlene ble en sterk aktør som utfordret hvordan bruk av ressursen var tilpasset lokale forhold. Ostrom beskriver flere eksempler på hvordan lokale regler gjør at bruken av ressursen er tilpasset lokale forhold. Hun formulerte åtte prinsipper for forvaltning av fellesressurser (CPR) hvor et av dem omhandlet et prinsipp om at bruken av ressursen må være tilpasset lokale forhold (Ostrom, 1990). Et eksempel fra Main viser hvordan det tidligere var lokale regler som bestemte soner for hummerfiske. Dette var organisert av «harbour gangs», og du måtte ha innpass lokalt for å kunne delta i fisket. Hvis en person henter gevinst i andres farvann var dette et brudd på den uskrevne regelen, og dette ville bli sanksjonert. Tjuvfangst resulterte gjerne i destruksjon av utstyret. Dette territorielle systemet var ifølge Ostrom med på å opprettholde hummerbestanden (Ostrom, 1999, s. 229). Ostroms eksempler viser at det i mange tilfeller er uskrevne regler som definerer at det kun er de med en lokal tilhørighet som får utnytte ressursen. Hvis en krysser grensene vil dette ha konsekvenser i form av sanksjoner. Sett ut fra Ostroms teori kan det tyde på at konflikten om hvem som forbeholdt seg retten til moltene oppsto fordi det eksisterte lokale uskrevne regler. De som kom til moltemyrene utenfra lokalsamfunnet kjente ikke til, eller manglet respekt for de lokale reglene. Konflikten og den tydelige misnøyen hos lokalbefolkningen startet en debatt hvor flere mente at en burde få på plass et mer formalisert regelverk.

En av hovedårsakene til at konflikten oppsto var at det var mangel på et formelt system, og den store forskjellen mellom gjeldende lov, som handlet om allemannsretten og den frie tilgangen til å plukke bær, og gjeldende normer. Ostrom presenterer «theory of complex adaptive systems» som er komplekse tilpassede systemer som en fornuftig forvaltningsmåte. Det vil si at forvaltningssystemer hvor brukerne av ressursen får medvirke i bestemmelsesprosessen bidrar til en mer bærekraftig forvaltning. Dette systemet har både en lokal og en mer overordnet forvaltning. Hun kaller dette polisentriske systemer, og hun hevder at disse fungerer bedre enn statlige eller føderale byråer (Ostrom, 1999, s. 530). En kan stille spørsmålsteget ved hvorfor det ikke på et tidligere tidspunkt ble tatt initiativ til å lage et mer formalisert forvaltningssystem for bærressursen. Sannsynligvis henger dette sammen med at man var redd for å utfordre allemannsretten? Hensynet til bybefolkningen og deres mulighet for å utnytte ressursen ble brukt som argument mot å begrense retten til å plukke. En lokal forvaltning av bærressursen ville kanskje ha løst noe av kartplukkerproblemet, og en ville fått tydeligere føringer for hvem som skulle ha rettighet til å plukke.

Avslutning

Nye aktører som kartplukkere, utenbygdsbeboere, nye veier og transportmuligheter, og moltenæringen rokket ved relativt stabile forbindelser til gjeldende normer og lover i nettverket. I sum aktualiserte de nye aktørenes inntreden i nettverket en debatt om en formalisert lov. Den nye lovreguleringen kom for sent til å få betydning for moltekrigen som oppsto i mellomkrigstiden. Det ble en skrivebordsbestemmelse som i liten grad fikk praktiske konsekvenser for molteplukkingen. Moltekrigen oppsto fordi det var for stor forskjell på loven om allemannsrett og den frie tilgangen til å plukke bær. Konflikten eskalerte da det ikke var samsvar mellom uformelle normer og hvordan plukkingen foregikk i praksis.

Før kommunikasjonen ble kraftig forbedret i form av jernbane, lastebil, bil og bedre veinett var normen for molteplukking forholdsvis entydig; bærene skulle forbeholdes bygdas folk, og det var kun de modne bærene som skulle plukkes. Ytre påvirkning på dette nettverket gjorde at mange handlet på tvers av tidligere praksis. Både kartplukkerne og de som kom utenbygds fra ble viktige aktører som påvirket den gjeldende skikken. Ved at mange tok i bruk nye kommunikasjonsformer, så ble teknologien en aktør som medvirket til å påvirke den eksisterende skikken gjennom plukkernes handlinger. Mangel på et mer formelt og lokalt forvaltningssystem som håndterte pågangen fra bærplukkere gjorde at det oppsto konflikter. Nå i ettertid kan en stille følgende spørsmål: Kanskje ville bærressursen som en fellesressurs vært svært godt og langsiktig forvaltet om brukerne selv hadde hatt medbestemmelse i forvaltningen på et tidligere tidspunkt?

Bærressursen ga økonomiske muligheter for den delen av befolkningen som manglet annet arbeid. Arbeidsledige kan også betraktes som en aktør som bidro til å endre skikken. Plukkerne som led under økonomiske vanskeligheter ble tvunget til å handle på en annen måte enn før. Den nye moltenæringen utfordret den tidligere skikken.

Selv om den formelle loven om at en ikke skal plukke kart nå er opphevet, så lever fortsatt normen ute på bygdene. Skikken opprettholdes ved at mange lar moltekarten stå i påvente at den blir moden. I dag er ikke moltene et spørsmål om økonomisk gevinst, slik som det var i mellomkrigstiden. Blant molteplukkere er det fortsatt en viss motstand mot kartplukking. Munnhellene «vill i aua som en kartsanker» eller «vill i blikket som en kartplukkar» fra henholdsvis Løten og Eidskog lever videre som uttrykk i dag (Jan Ove Fuglebrenden 05.01.2018, Annette Grasmø Bergman, 26.10.2017). Uttrykket beskriver de som ikke klarer å styre sin begrensning, og uttrykket inneholder en klar oppfordring om hva som er akseptabel oppførsel på moltemyra. Kartplukkeren ønsker å sikre seg mest mulig molte før andre tar den. Grådighet og hamstring av molte bryter fortsatt med den uformelle normen. Selv om loven som kom altfor sent nå har blitt historie, så lever skjellsordet kartplukker eller kartsanker videre i muntlig form.

Referanser

- Aasetre, J., Kleiven, J. & Kaltenborn, B. P. (1994). *Friluftsliv i Norge : motivasjon og atferd* (Vol. 309). Trondheim: Norsk institutt for naturforskning.
- Berntsen, H. (1930, 14. august). På multesanking, *Østlendingen*.
- Bing, M. (2017). *Stil og skikk*. Hentet 24.08 2017 fra <https://norskfolkemuseum.no/skikk-og-stil>
- Binæringernes arbeidskomité. (1909). *Norges binæringer*. Kristiania: H.K. Hvistendahl's trykkeri.
- Bleken-Nilssen, T. & Bækkelund, R. (1985). *Furnes bygdebok : 3* (Vol. 3). Furnes: Furnes historielag.
- Bratrein, H. D. (1995). Moltebæra i Nord-Norge - kommersialisering og eiendomshevd. *Ottar*, 3, 13-19.
- Brenna, B., Moser, I., Asdal, K. & Røssaak, E. (2001). *Teknovitenskapelige kulturer*. Oslo: Spartacus.
- Dotterud, O. (2005). Minner om handelshuset H. A. Wold. I M. T. Hjelløkken, A. Brendbekken, Å. Krogsrud, E. Skjærbakken & S. Liven (Red.), *Lautin, Løten historielag* (s. 163-166). Løten
- Halberg, P. T. (1993). *Den stolte sliter : skog- og landarbeiderne 1900 til 1990 : en kamp for likeverd*. Oslo: Fellesforbundet, Seksjon skog og land.
- Hamar arbeiderblad. (1935a, 31. juli). Kartplukningen avtatt i Løten, *Hamar arbeiderblad*.
- Hamar arbeiderblad. (1935b, 03. august). Fantastisk begivenhet i multeleiren ved Øiungen, *Hamar arbeiderblad*.
- Hamar arbeiderblad. (1935c, 05. august). Voldsom multetraffikk i helgen, *Hamar arbeiderblad*.
- Hamar stiftstidende. (1931a, 29. august). Kartplukking iaar innover alle fjell, *Hamar stiftstidende*.
- Hamar stiftstidende. (1931b, 03. september). Får multesankernes leirslagning i Philske almenning et efterspill?, *Hamar stiftstidende*.
- Hamar stiftstidende. (1935, 30. juli). Middels multeår og høiere priser!, *Hamar stiftstidende*.
- Haugen, B. S. H. (2018). Hedmark utdanning. I B. S. H. Haugen & M. Pedersen (Red.), *Utdanning Hedmark* (Vol. nr. 2, s. 9-35). Trondheim: Museumsforl.
- Høeg, O. A. (1974). *Planter og tradisjon: floraen i levende tale og tradisjon i Norge 1925-1973*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kaldal, I. (2003). *Historisk forskning, forståing og forteljing*. Oslo: Samlaget.
- Landbruksdepartementet. (1947). *Ot. Prp. Nr. 37, Lov om plukningstiden for ville bær*. (37). Oslo: Hentet fra https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1947&paid=3&wid=a&psid=DIVL603&pgid=a_0662
- Landbruksdepartementet. (1969-70). *Ot. prp. nr. 17. Om lov om forbud mot plukking av moltekart*. Hentet fra <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Saksside/?pid=1961-1970&mtid=60&vt=a&did=DIVL102614>.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social : an introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, B. & Myklebust, R. B. (1996). *Vi har aldri vært moderne : essay i symmetrisk antropologi*. Oslo: Spartacus.
- Nationen. (1926, 28.08.1926). I multesankernes rike. Den primitive og tilfældige høsting som utvikler sig til en næringsveg, *Nationen*.
- Nesheim, J. & Rystad, K. (1990). *Om eiendomsretten til moltebæra på privat grunn i Nord-Norge*. Ås: Forfatterne.
- Odden, A. (2008). *Hva skjer med norsk friluftsliv?: En studie av utviklingstrekk i norsk friluftsliv 1970-2004*: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, Geografisk institutt.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons : the evolution of institutions for collective action*. Cambridge England ; New York: Cambridge University Press.
- Ostrom, E. (1999). Coping with tragedies of the commons *Annual Review of Political Science*, 2(1), 493-535. doi: 10.1146/annurev.polisci.2.1.493
- Pedersen, R. (1974). *Seterbruket på Hedmarken : fra system til oppløsning*. Gjøvik: Hedmarksmuséet og Domkirkeodden.
- Pedersen, R. (2011). Ljåen - en gjenstandsanalyse. I B. S. H. Haugen, I. J. Lyngø & L. E. Thorsen (Red.), *Festskrift tilegnet Ragnar Pedersen* (s. 19-52). Hamar: Hedmarksmuseet og Domkirkeodden.
- Reinton, L. (1961). *Sæterbruket i Noreg : 3* (Vol. 3). Oslo: Universitetsforl.
- Reusch, M. (2016). *Friluftsløven : med kommentarer*. Oslo: Gyldendal juridisk.
- Sevatdal, H., Sky, P. K. & Berge, E. (2017). *Eigedomshistorie : hovedlinjer i norsk eigedomshistorie frå 1600-talet fram mot nåtida*. Oslo: Universitetsforl.
- Skjærbakken, E. (2001). "Da levde vi ta mat, nå leve vi ta peeng" -ei skogsbygd i endring, en verdi- og holdningsanalyse ca. 1930-2000: Universitetet i Oslo.
- Skogbrukeren. (1929). Ville bær. *Skogbrukeren*, 19.

-
- Skogeieren. (1932). Spørsmål til Høyesterettsadvokat H. Kiær Mordt. Saker om jord, skog og vassdrag. *Skogeieren*, 14.
- Stortinget. (1969-70). *Lover (vedtatt på det 114. ordentlige Storting)* Aas & Wahls Boktrykkeri. Oslo: 1970. Hentet fra https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1969-70&paid=8&wid=a&psid=DIVL654&pgid=a_1037&s=True.
- Straffeloven. (1902). *Almindelig borgerlig Straffelov nr. 10*.
- Syversen, O. M. (1975). Litt om handelsvirksomheten på Spangenberg - og da i særdeleshet om kjøpmann H. A. Wold. *Lautin, Løten historielag*, 75-80.
- Syversen, O. M., Bækkevold, K. & Høgholen, E. (1986). *Løiten almenning : 150 år som bygdealmenning*. Løten: Løiten almenning.
- Tjora, A. (2018). *Norm*. Hentet 29.06.2018 fra <https://snl.no/norm>
- Ulltveit, G. (1995). *Ville bær : alle spiselige ville bær i Norge : mer enn 200 matoppskrifter*. Oslo: Teknologisk forlag.
- Vestopland. (1926a, 07. juni). En aksjon mot multeødelæggerne og mot «skindfeldmulten», *Vestopland*.
- Vestopland. (1933, 07. desember). Det berømmelige «multeslag» i Torpa, *Vestopland*.
- Vestopland. (1933a, 21. juli). Det må tas forhåndsregler mot kartplukkere, *Vestopland*.
- Vestopland. (1933b, 29. juli). Multehøstens karikatur, *Vestopland*.
- Østlendingen. (1909, 21. juli). Bærsanking i Løiten, *Østlendingen*.
- Østlendingen. (1926, 18. august). Folkevandring innover Østerdalsfjellene, *Østlendingen*.
- Østlendingen. (1931, 29. desember). De ville bær, *Østlendingen*.
- Østlendingen. (1933a, 09. august). 50 000 kilo multer fra Elverum hittil *Østlendingen*.
- Østlendingen. (1933b, 09. august). Arbeidsløsheten i Stor-Elvdal, *Østlendingen*.
- Østlendingen. (1934, 07. mars). Multesanking og kartplukking under debatt i Furnes, *Østlendingen*.
- Østlendingen. (1935, 07. september). Koppangmannen som har omsatt nær en million kilo bær på 25 år *Østlendingen*.
- Østlendingen. (1936, 02. juli). Stor-Elvdal herredstyre diskuterer spørsmålet om regulering av bærplukkingen, *Østlendingen*, s. 4.
- Østlendingen. (1943, 19. juli). Molteplokkingen i Solør-bygdene i begynner morgen, *Østlendingen*.

Muntlige kilder:

Jan Ove Fuglebrenden 05.01.2018

Annette Grasmø Bergman, 26.10.2017